

Manuel de Falla
Itineràncies d'un músic

Por convicción y por
temperamento soy opuesto
al arte que podríamos
llamar egoísta.

Hay que trabajar para los
demás: simplemente, sin
vanas y orgullosas inten-
ciones. Sólo así puede el
Arte cumplir su noble y
bella misión social.

Manuel de Falla

Barcelona, 3/xi/26.

Manuel de Falla, eminent compositor espanyol del segle XX, va mantenir una estreta relació amb les figures més importants del seu temps: músics, escriptors, pintors, polítics..., testimonis que recull l'Arxiu Falla. Van ser diverses les ciutats, a països diferents, on Falla va residir o que van deixar-li una empremta perceptible. Des de la seva Cadis natal fins a la Alta Gracia argentina on va morir a punt de fer setanta anys, el 1946, podem establir un itinerari que ens du al Madrid de primers de segle XX, el París de l'impressionisme musical, el Londres del gran èxit internacional amb l'estrena d'*El sombrero de tres picos* el 1919, o a la Barcelona de la seva maduresa i reconeixement, per bé que durant prop de vint anys (1920-1939) va ser Granada la ciutat triada, de la qual potser mai no hauria marxat si no hagués estat per una guerra civil i la imminència d'una segona contesa mundial.

Aquesta exposició vol reflectir d'una manera directa i senzilla la personalitat rica i complexa de Falla situant la seva obra no solament en el context escaient, sinó al lloc particular que ocupa en el vast repertori de la música de la primera meitat del segle passat. Enèrgic, fins i tot en la malaltia o la vellesa, Falla va viure dintre del sentit del deure, de la integritat i de la justícia. Així, va ser capaç d'escriure en una carta datada pocs mesos abans del seu traspàs: "Una de les primeres coses en què posaria més empenya seria a despertar o atiar en tothom el sentit de la responsabilitat, i amb això, preparar-los l'esperit per vèncer en la mesura possible aquestes forces tremendes que són l'egoisme, la rancúnia, el dolor (el dolor propi) i la mort".

En aquesta ocasió la mostra itinerant s'ha ampliat amb la mostra documental *Falla i Catalunya. Diàlegs musicals*, comissariada per Jorge de Persia i realitzada per l'Archivo Manuel de Falla i el Centre de Documentació de l'Orfeó Català.

De nen a músic

Manuel de Falla i la Morilla.

La primera llum, els primers sons, les aromes salines inicials de Cadis van arribar al nen Falla juntament amb els cants, les danses i les històries de la seva mainadera, la Morilla. Si bé és cert que “certes músiques” captivaven el jove Falla (nascut a Cadis el 1876), la seva primera vocació “sempre s’inclinava cap al costat literari (la prosa, no el vers)”. Fruit de la seva inquietud literària inicial va crear revistes manuscrites, en col·laboració amb alguns amics, entre els anys 1889 i 1891: «*El Burlón*» i «*El Cascabel*».

La vocació musical no va ser una troballa fàcil per a Falla, ja que d’adolescent “una convicció tan temorega com profunda m’empenyia a deixar-ho tot per dedicar-me completament a l’estudi de la composició”. Les frases són del mateix Falla: “I aquesta vocació va esdevenir tan forta que vaig arribar a sentir-ne fins i tot por, perquè les il·lusions que em despertaven estaven molt per sobre del que jo em creia capaç de fer. No ho dic des d’un punt de vista purament tècnic [...] sinó quant a la INSPIRACIÓ, en el veritable i més alt sentit de les paraules; aquesta força misteriosa sense la qual [...] no es pot fer res veritablement útil, i d’això jo em sentia incapaç”.

Manuel de Falla cap al 1895.

Amb vint anys complerts, dos àmbits musicals distints captaven la seva atenció. A la seva ciutat natal, el saló de música de la casa familiar de Salvador Viniegra –violoncel·lista aficionat i mecenes de joves aspirants a músics– va servir d’escenari a algunes audicions de les seves primeres obres, com és el cas de *Melodía* i també *Romanza*, ambdues per a violoncel i piano. Alhora, i en qualitat d’alumne lliure, Falla va fer els estudis musicals al Conservatorio de Madrid, on va tenir José Tragó com a mestre de piano, estudis que enllestí el 1899 guanyant el primer premi de piano d’aquest centre.

El saló de música de la casa dels Viniegra, a Cadis.

Primeres obres

En les obres de joventut de Falla es copsa, d'una banda, l'influx de compositors romàntics, com Chopin, Grieg, Liszt o Schumann, i, d'una altra banda, trets molt personals que anuncien la seva obra futura: voluntat d'evitar els tòpics i el color local superficial, predilecció per les formes concises, correcció de l'escriptura musical i depuració del llenguatge.

Les seves incursions al món de la sarsuela, gènere que respectava en les seves més altes realitzacions, però que quedava ben lluny de les seves aspiracions artístiques, responien a un projecte precís: obtenir els mitjans econòmics suficients per poder anar a estudiar i a treballar a París.

Coberta de l'edició de *Vals-Capricho*, 1902.

Entre el 1900 i el 1904 Falla va treballar en la composició de sis sarsueles –de tres de les quals es desconeix el llibretista– en col·laboració amb Amadeu Vives. Va acabar la composició de *Limosna de amor*, amb llibret de José Jackson Veyán, i de *Los amores de la Inés*, amb llibret d'Emilio Dugi. Només va aconseguir de fer pujar a un escenari aquesta última, que fou estrenada el 12 d'abril de 1902 al teatre Cómico de Madrid; la famosa actriu Loreto Prado hi feia el paper d'Inés. L'obra va romandre en cartell fins a l'1 de maig d'aquell any.

Amadeu Vives. Fotografia dedicada a Manuel de Falla el 1901.

Manuscrit autògraf de *Los amores de la Inés* ("Preludi") de Manuel de Falla.

Es forja un compositor

Vivint a Madrid, Manuel de Falla va establir contacte, el 1901, amb una figura decisiva, Felip Pedrell: “[...] vaig acudir a Pedrell per demanar-li que fos el meu mestre, i amb les seves ensenyances [...] vaig ser deutor de la més clara i ferma orientació per als meus treballs”, segons que diu el mateix Falla, testimoni recollit per Jaume Pahissa en la biografia que dedicà al músic.

El 1905 Falla va conèixer un doble èxit professional, com a pianista i com a compositor: el mes d’abril guanyà el Premi de Piano Ortiz y Cussó, organitzat pel Conservatorio de Madrid, i pel novembre la Real Academia de Bellas Artes de San Fernando va guardonar *La vida breve*, òpera presentada a concurs per Manuel de Falla i Carlos Fernández Shaw, autor del llibret.

Els intents infructuosos d’estrenar *La vida breve*, el van animar el 1907 a anar a la capital francesa, on romangué fins a l’inici de la Primera Guerra Mundial el 1914. Durant la seva estada a París, Manuel de Falla va conèixer músics i intèrprets destacats, amb els quals establí amistat i va continuar la que ja tenia amb Joaquín Turina, que s’havia traslladat a la capital francesa el 1905. Malgrat l’estretor econòmica amb què vivia i de la lluita per aconseguir de dur a escena la seva òpera *La vida breve*, Falla sentia que era al lloc que tocava. Tothom el va acollir com un igual.

Paul Dukas

Joaquín Turina

Isaac Albéniz

Claude Debussy

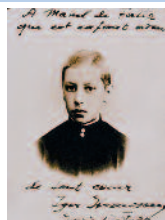
Ricard Viñes

Joaquín Nin

Wanda Landowska

Igor Stravinsky

Primera maduresa

La vida breve va ser la millor targeta de presentació de Falla a París. Aquesta obra, una evocació musical magistral d'una Granada d'ensomni, li obrí les portes del món artístic parisenc: Debussy i Dukas, dos dels compositors francesos més prestigiosos de l'època, van quedar subjugats per *La vida breve* i van oferir immediatament a Falla el seu suport i consells musicals.

Durant la seva estada a París, Falla va perfeccionar l'art i l'ofici, i va assolir projecció internacional com a compositor: va acabar o compongué algunes de les obres fonamentals del seu catàleg, com ara les *Cuatro piezas españolas*, les *Trois mélodies* i les *Siete canciones populares españolas*. Igualment, empenregué la composició de *Noches en los jardines de España*.

Cantada en francès, *La vida breve* arribà a Niça per a l'estrena absoluta l'1 d'abril de 1913. El paper protagonista (Salud) fou interpretat per Lillian Grenville. Per acabar l'any, el 30 de desembre s'esdevingué l'assaig general de l'obra al Théâtre National de l'Opéra Comique de París, on s'estrenà oficialment el 6 de gener de 1914.

En aquest drama líric, tot i que s'hi perceben clares reminiscències wagnerianes i puccinianes, quant a fonts musicals, la música popular andalusa hi té un paper essencial, però Falla, quan l'utilitza, en rebutja el color local superficial. *La vida breve* no és una "espanyolada"; ben al contrari, és un exemple magnífic d'estil que neix de la doble necessitat de crear un llenguatge ajustat a les exigències del folklore espanyol i d'utilitzar les essències de la música popular per transformar-la en un material utilitzable per la música culta.

Nuevo Mundo (Madrid, 8/1/1914),
reportatge de l'estrena de *La vida breve*.

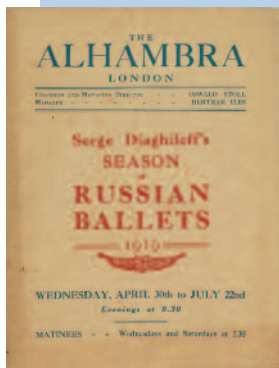
Cartell de l'estrena a París de las *Cuatro piezas españolas* de Falla, pel pianista Ricard Viñes, el 1909.

Música i escena

El 1915 el matrimoni Gregorio Martínez Sierra i María de la O Lejárraga, que Falla havia conegut dos anys abans a París, ocupa un lloc destacat en la vida i l'obra del músic. Gregorio va crear per aquelles dates la seva primera companyia dramàtica i era a les portes d'esdevenir el director i empresari del Teatro Eslava de Madrid. Per la seva banda, María era l'autora de les obres dramàtiques posades en escena i publicades, però, amb el nom de Gregorio Martínez Sierra, per acord de la parella mateix. Situació que es pot resumir d'aquesta manera: ella *escrivia*, ell ho *feia*.

A començament de l'estiu del 1916, les tradicionals festes a Granada del Corpus Christi van programar, en el seu cicle simfònic, l'audició de *Noches en los jardines de España*, la primera part de la qual es titula "En el Generalife". El Palacio de Carlos V va escoltar el 26 de juny el mateix Falla executar-ne la part de piano. Entre el públic, hi havia Serge Diaghilev, creador i director dels Ballets Russes, i Léonide Massine, coreògraf i ballarí de la companyia.

Programa de la temporada dels Ballets Russes a Londres, el 1919.

Gregorio i María Martínez Sierra al despatx de casa seva a Madrid.

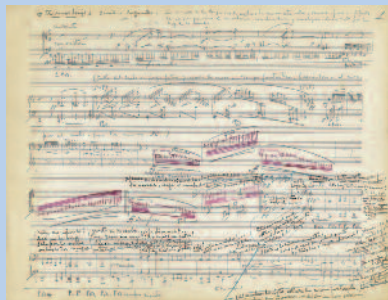

Falla i Massine a l'Alhambra, el mes de juny del 1916. Fotografia de Rafael Garzón.

La culminació d'aquesta col·laboració Falla-Martínez Sierra-Diaghilev s'esdevingué el 22 de juliol de 1919 a Londres, on s'estrenà, al Teatro Alhambra, el ballet *El sombrero de tres picos* pels Ballets Russes, amb decorats i figurins de Pablo Picasso.

El Teatro de Arte

Esborrany manuscrit d'*El amor brujo*.

La intensa col·laboració amb el matrimoni Martínez Sierra, el Teatro de Arte del qual fou un dels principals focus de renovació escenogràfica espanyola, desembocà en la composició de dues obres mestres: la gitaneria *El amor brujo* (1915), que aplega l'essència tràgica i el caràcter màgic de l'art flamenc amb una escriptura musical molt depurada i comunicativa; i la pantomima *El corregidor y la molinera* (1916-1917), una divertida farsa mímica que s'inspira en alguns dels arquetips fonamentals de la música popular espanyola i que esdevindrà el ballet *El sombrero de tres picos*.

Cap a nous mons sonors

Els anys 1918-1919 van ser crucials en l'evolució creativa de Falla. Va explorar múltiples pistes, tal com ho demostren les tres obres que enllestí o que compongué durant aquests anys: el ballet *El sombrero de tres picos* (1917-1919), obra d'una gran brillantor orquestral i profunda arrel folklòrica espanyola, que culmina en una jota enlluernadora; l'òpera còmica *Fuero fatuo* (1918-1919), basada totalment en músiques de Chopin; l'*Homenaje. Pièce de guitare écrite pour "Le Tombeau de Claude Debussy"*; i la *Fantasia bética* per a piano sol (1919), visió austera, depurada i abstracta de l'art flamenc.

La coexistència de tres mons sonors tan diferents indica que la qüestió fonamental que el va preocupar en aquesta fase va ser la recerca de tècniques, principis i models compositius que li permetessin renovar els seus llenguatge musical i estil compositiu.

Falla, Salvador, Salazar i Bacarisse.
Madrid, cap al 1919.

Des de l'Alhambra

El 1920 Falla decideix fincar-se a Granada, i amb la seva arribada als cercles granadins faria noves amistats i guanyaria joves col·laboradors. Federico García Lorca, Manuel Ángeles Ortiz, Hermenegildo Lanz... seran dels més propers al compositor.

A la darrereria del 1921 Manuel de Falla troba la seva casa definitiva a Granada, una petita vil·la (o *carmen*) a l'Antequeruela Alta, on s'instal·la amb la seva germana María del Carmen. El lloc serà de visita obligada i assídua per als amics granadins i per als forans, que s'hi acosten atrets per la figura del compositor, essent ells també músics, escriptors o artistes.

Manuel de Falla, Federico García Lorca i Miguel Cerón, entre d'altres, van remoure cel i terra durant els primers mesos del 1922 per rescatar el "cant primitiu andalús" i dur-lo a la plaça dels Aljibes de l'Alhambra en dues nits (el 13 i 14 de juny) en què hi va haver estrelles i pluja.

Manuel de Falla al balcó del *carmen* de l'Antequeruela cap al 1930. Fotografia de Rogelio Robles.

Miguel de Cervantes i els titelles havien de centrar la tasca de Manuel de Falla durant els primers mesos del 1923. A la casa granadina de la família García Lorca el 6 de gener, dia de Reis, d'aquell any hi va haver una festa infantil de Títeres de Cachiporra a càrrec de Federico García Lorca, Hermenegildo Lanz i Manuel de Falla. Aquest "assaig" apuntava vers un repete singular, una òpera de petit format fruit d'un encàrrec efectuat per la princesa de Polignac a Falla, i que, també amb un teatre de titelles present a la trama, es va estrenar al palauet parisenc de la princesa el 25 de juny del mateix 1923: *El retablo de maese Pedro*, "homenatge devot a la glòria de Miguel de Cervantes", que va assolir un gran èxit.

Portadella del programa de mà de l'estrena d'*El retablo de maese Pedro* a París.

El retorn a la història

L'establiment de Falla a Granada va coincidir amb l'inici d'un nou període creatiu que encetà amb *El retablo de maese Pedro* (1919-1923) i que assolí el cim amb el *Concerto* per a clave i cinc instruments (1923-1926). En aquesta etapa, Falla es desprèn progressivament dels materials folklòrics i empra cada vegada més els recursos i els materials que li ofereix la tradició musical espanyola, culta i religiosa. El seu estil compositiu agafa aleshores alguns dels trets de la música neoclàssica dels anys vint: objectivitat expressiva, concisió de la forma, recuperació de models musicals i estilístics del passat, ús d'un conjunt orquestral reduït.

El *Concerto* resumeix perfectament aquesta etapa. Mirant enrere, al passat musical espanyol, Falla va trobar-hi els elements que li van permetre evocar una Espanya eterna, sublimada: el primer moviment està basat en les versions de Juan Vázquez i de Pedrell d'una cançó popular castellana del segle XVI; al segon moviment, hi utilitza el *Pange lingua* (*more hispano*); la temàtica utilitzada al tercer moviment és de caire scarlattià i suggereix un univers del segle XVIII. L'escriptura avantguardista, juntament amb una àmplia exploració del patrimoni musical espanyol confereixen al *Concerto* un sabor únic, alhora arcaic i profundament modern.

Manuel de Falla durant l'enregistrament del *Concerto*. París, 1930.

Per la seva banda, el *Retablo* ofereix un ric encreuament d'espais i temps, d'atmosferes antigues i modernes, d'evocació melangiosa del passat i de vitalitat creadora. Teatre dins del teatre, joc de miralls, el *Retablo* és alhora una música feta d'altres músiques: Falla reelabora i incorpora a la seva obra des de pregons populars, tonades de romanços antics o un villancet català fins a l'autocitació d'una melodia d'*El amor brujo*. Composició perfecta i veritable quinta essència musical, el *Retablo* va ser una referència essencial per als compositors de la Generació del 27.

Falla saludant el titella del Quixot en una representació del *Retablo* a Venècia, 1932.

Un continent a la deriva

En arribar als anys trenta, a la societat espanyola tot sembla que s'esdevé d'una manera més aviat desbocada. Després de la proclamació, l'abril del 1931, la Segona República espanyola va començar a definir un nou model d'Estat no confessional, qüestió a la qual es van referir Falla i Fernando de los Ríos, que també era ministre d'Instrucció Pública i Belles Arts, en la correspondència que van mantenir durant el 1932. Així, en una carta de Manuel de Falla datada el 23 de gener, aquest transmet al seu amic Fernando de los Ríos que li sap greu el rumb que, en matèria religiosa, segueix la República: "Per què s'ha de confondre una posició anticlerical amb una ofensiva anticristiana? Per què aquesta obstinació *oficial* de fer antipàtica la República a qualsevol veritable cristià, por antimonàrquic que sigui?".

Ideal. Granada, 21 de juliol de 1936.

Fugint en part del soroll ambiental creixent i de les turbulències socials, Manuel de Falla i la seva germana María del Carmen van viatjar a Palma, el 1933 i el 1934. A l'illa mallorquina tenien un bon amic, el capellà i músic mallorquí Joan Maria Thomàs. A la pèrdua del silenci, Falla n'haurà d'afegir d'altres encara més doloroses i traumàtiques. El 20 de juliol de 1936 les noves autoritats militars de Granada van declarar l'estat de guerra a la província. L'assassinat a Granada de Federico García Lorca, el 19 d'agost de 1936, posa definitivament davant els ulls de Falla la duríssima realitat de la Guerra Civil.

Acabada la contesa espanyola i a les envistes de la Segona Guerra Mundial, el 28 de setembre de 1939 Manuel de Falla i la seva germana María del Carmen deixen la seva casa a Granada i comencen un viatge que els durà a l'Argentina. El Teatro

Colón de la capital portenya serà el darrer gran escenari d'un concert dirigit per Falla i de l'estrena d'una de les seves obres: *Homenajes*. Després vindrà l'establiment definitiu a Alta Gracia, a la província igualment argentina de Córdoba, on viurà fins a la seva mort, que es produí el 14 de novembre de 1946.

El 22 de desembre les seves restes foren embarcades cap a Espanya i, acompanyades per la seva germana María del Carmen, arribaren al port de Cadis el 9 de gener de 1947. El cos fou dipositat definitivament a la cripta de la catedral de la seva ciutat natal.

La catedral de Cadis, davant l'Atlàntic.

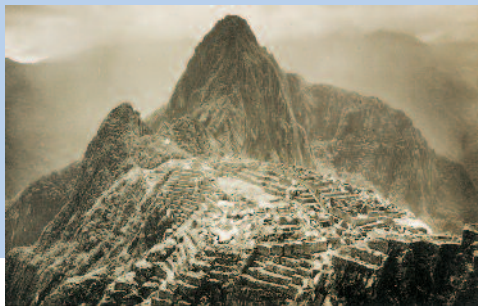
A favor d'una música universal

Havent arribat a la depuració prodigiosa del *Concerto* i del *Soneto a Córdoba* de *Luis de Góngora* (1927), Falla, probablement influenciat pel renaixement de l'oratori al segon quart del segle XX, va sentir la necessitat d'escriure una obra lírica imponent. Va dedicar els seus darrers vint anys de vida (1927-1946) gairebé de manera exclusiva a la composició del seu oratori escènic *Atlàntida*. Durant aquest llarg període només enllestí tres obres originals, i la resta dels seus treballs, des de la música incidental per a *El gran teatro del mundo* de Calderón fins a les “interpretacions expressives” d'obres polifòniques del Renaixement espanyol, es poden considerar com a estudis de preparació per compondre l'*Atlàntida*.

Falla no va aconseguir d'enllestir la seva *Atlàntida*, però aquest esforç artístic immens que el va empènyer a buscar fonts d'inspiració a escala planetària —des de la música de l'antiguitat grega fins a les melodies inques i xineses, des de la polifonia renaixentista fins a les cançons catalanes—, transmet la idea, el somni i el programa d'una música sincrètica que va voler fer la síntesi del món antic i del món modern, de la Mediterrània i de l'Atlàntic, de l'Orient i l'Occident, del mite platònic i dels mites hispànics, combinats en una successió impressionant de quadres llegendaris i profètics.

A la recerca del Temple d'Hèrcules:
Falla desembarca a l'illa de Sancti Petri
(Cadis, 1930).

Machu Picchu (Cusco, Perú), escenografia “somiada” per Falla
per a la seva *Atlàntida*. Fotografia de Martín Chambi.

Manuel de Falla. Itineràncies d'un músic

Idea original: Rafael del Pino i Yvan Nommick / *Concepte expositiu:* Paredes Pino arquitectos / *Narració visual i disseny gràfic:* Julio Juste

Coordinació: Fundació Archivo Manuel de Falla, Centre de Documentació de l'Orfeó Català. / *Documentació:* Candela Tormo y Aurora Fernández (Archivo Manuel de Falla) / *Fotografies:* Javier Algarra. / *Muntatge:* Feltrero: División Arte. / *Maquetació i preimpresió:* Bodonia Artes Gráficas S.L., Granada.

Les imatges i els documents d'aquesta exposició són propietat de l'Archivo Manuel de Falla, excepte: Loreto Prado en una fotografia d'inicis del segle XX (Emilio Casares Rodicio). Figures planistes d'Hermenegildo Lanz (Archivo Lanz). Carta de Manuel de Falla a J. B. Trend. Granada, 2 d'octubre de 1924 (Universidad de Granada). *Ideal*. Granada, 21 de julio de 1936 (Carlos Sánchez).

© de l'edició: Archivo Manuel de Falla, 2020.

© de les imatges: els propietaris

Dipòsit legal: GR 334/2017

colofó

Manuel de Falla

Es va inaugurar el 22 de gener a la Sala Lluís Millet del Palau de la Música Catalana dins el centenari de l'estrena parisina d'*El sombrero de tres picos* i de l'estrena absoluta de la *Fantasia Batica* a Nova York.

Barcelona, 2020

Organitzen:

Del 22 de gener al 6 de març
Barcelona, 2020

Sala Lluís Millet del Palau de la Música Catalana
Accés amb l'entrada a les visites guiades o als concerts